

Boekbesprekingen

Ion Trewin, Alan Clark. *The biography*, Uitgeverij Weidenfeld & Nicolson, Londen 2009, ISBN 9780297850731 (hardcover), 552 pag., €33,95

'Not for the first time I wondered about the Queen. Is she really rather dull and stupid? Or is she thinking, "How do people as dull and stupid as this ever get to be ministers?" Or is, for her, the thing so stale and déjà vu after forty years that she'd really rather be going round the stables at Highclere, patting racehorses on the nose?' Met die woorden beschreef de politicus Alan Clark de Britse koningin Elisabeth II in zijn dagboek, nadat hij door haar was benoemd tot lid van de *Privy Council*.

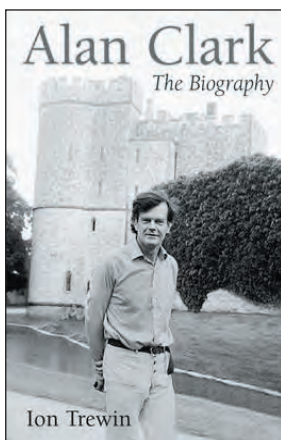
Alan Clark (1928-1999) maakte in de jaren zestig naam als militair historicus. In de jaren zeventig werd hij parlementariër. Tijdens de Falklandoorlog raakte hij bekend vanwege zijn defensie-expertise. Premier Thatcher benoemde hem tot staatssecretaris voor achtereenvolgens Werkgelegenheid, Handel en Defensievoorziening. Ondanks zijn flamboyante persoonlijkheid zou

Clark in de vergetelheid zijn geraakt als hij niet zijn politieke dagboeken had gepubliceerd.

Clark staat in de eregalerij van dagboekschrijvers die het volle leven in de Britse politiek en cultuur hebben getoond, met als belangrijkste exponent Samuel Pepys. In de twintigste eeuw kennen we de – ook door Clark bewonderde – voorbeelden als de societyfiguur en parlementariër Chips Channon,

de diplomaat-schrijver-politicus Harold Nicolson en de inspirator van de televisiereeks *Yes Minister*, oud-minister Richard Crossman. De dagboeken van Clark passen naadloos in deze traditie. Clark schreef met scherpe pen over zijn collega-politici, ambtenaren en andere functionarissen. Hij spaarde zichzelf niet, met als hilarisch hoogtepunt

de keer dat hij het parlement moest toespreken nadat hij copieus had ingenomen bij een wijnproeverij. Niet alleen geven de dagboeken een openhartige inkijk in Clarks ijdele, hypochondrische persoonlijkheid, ze vormen ook een van de belangrijkste bronnen over de val van de regering-Thatcher.

Reden genoeg om een biografie aan Clark te wijden. De redacteur van de dagboeken, Ion Trewin, kreeg onbeperkt toegang tot Clarks persoonlijke papieren bij het onderzoek voor *Alan Clark. The Biography*. Trewin biedt veel nieuwe informatie over Clarks ongelukkige jonge jaren: zijn puissant rijke ouders gaven hem weinig aandacht en stationeerden hem bij gouvernantes en op kostscholen. Clarks vader, de kunsthistoricus Kenneth Clark, was een afstandelijke figuur, terwijl zijn moeder zich ronduit 'wreed' gedroeg tegen Clark, hetgeen hij later als een goede leerschool zag voor de omgang met premier Thatcher.

Na een losbollige studententijd werd Clark historicus. In zijn studie *The Donkeys* bekritiseerde hij het Britse opperbevel tijdens de Eerste Wereldoorlog. Trewin toont een amusante correspondentie tussen Clark en zijn voormalige mentor Hugh Trevor-Roper. Die moest zijn bewondering voor *The Donkeys* geheim houden, omdat hij was getrouwd met de oudste dochter van veldmaarschalk Haig, het belangrijkste doelwit van kritiek. Clark wist zijn naam als militair historicus definitief te vestigen met *Barbarossa*, waarin hij de campagne van Hitler tegen de Sovjet-Unie beschreef. Hij had zijn loopbaan in de geschiedschrijving kunnen voortzetten, maar tegen het einde van de jaren zestig kreeg hij belangstelling voor de politiek. Dat hij niet eerder interesse had getoond in

een politieke loopbaan, is een van de verrassingen van Trewins biografie.

Clark was een Tory van de rechtervleugel, vóór een sterke defensiemacht en anti-Europa. Zo meende hij dat de Kanaaltunnel een gevaar vormde voor de Britse nationale veiligheid vanwege het invasierisico. Als eigenaar van het middeleeuwse kasteel Saltwood, dat hij van zijn vader had gekregen, kon Clark zijn politieke vijand Michael Heseltine wegzetten met de woorden: '*He bought his own furniture*'. Clark had er geen moeite mee als zijn regering wapens verkocht aan autoritaire regimes en toen daar schandaal over kwam erkende hij dat ronduit. Daarnaast was hij een groot dierenvriend, een felle tegenstander van de vossenjacht en vegetariër (zijn rottweilers heetten Lehn en Eva, naar Riefenstahl en Braun). Clark gebruikte een absentie in de politiek in de jaren negentig om een geschiedenis van de Conservatieve Partij te schrijven. Door zijn excentrieke attitudes was Clark inmiddels zo populair, dat hij op de veiligste Toryzetel van het land zijn terugkeer in de politiek kon beleven.

Trewin geeft een afgerond levensverhaal van Clark, maar komt niet tot een analyse van zijn politieke loopbaan. Daarvoor blijft hij te dicht hangen bij Clarks eigen blik in de dagboeken. Wat we van deze biografie hadden mogen verwachten, is een meer afstandelijke beschouwing van Clarks politieke persoonlijkheid, met achtergronden over de Conservatieve

partij en de positie van Clark daarin. Ook merkt Trewin op dat Clark zijn dagboeken voor publicatie hier en daar wat verbeterde, zonder de geest van het verhaal te veranderen. Omdat hij daarvan geen voorbeelden geeft, zullen we hem op zijn woord moeten geloven. Het turbulente privéleven komt beter aan bod, al zijn de meest verbazingwekkende feiten reeds bekend uit de Britse pers - zo had Clark onder andere affaires met een vrouw en met haar twee volwassen dochters. Mevrouw Clark bleef haar man desondanks trouw. Het langdurige sterfbed van Clark krijgt overdreven veel aandacht van Trewin, gezien wat daarover bekend is uit het laatste dagboekdeel.

De politieke carrière van Clark

kwam nooit helemaal uit de verf. Thatcher hield hem vaak de hand boven het hoofd, maar zijn politieke uitglidders vormden waarschijnlijk een te groot risico voor een promotie tot het kabinetsniveau. Misschien is het juist dat aspect dat Clarks dagboeken tot een groot succes maakte: de meest succesvolle Britse politieke dagboekschrijvers waren figuren die toegang hadden tot de politieke top, maar er nooit helemaal deel van uitmaakten. Trewins biografie is een welkom naslagwerk, maar wordt nergens memorabel. Wat dat betreft zal geen enkele biografie de dagboeken van Clark kunnen overtreffen.

Rieks Bruins Slot

Vincent Icke, *De ruimte van Christiaan Huygens, Historische Uitgeverij, Groningen 2009, ISBN 9789065540287, 93 pag., € 20,00*

Vincent Icke is hoogleraar sterrenkunde en kosmologie, beeldhouwer en columnschrijver, maar in dit boek laat hij vooral zien dat hij een groot bewonderaar is van Christiaan Huygens (1629-1695). 'Natuurkunde is mijn passie, en in de natuurkunde is Christiaan Huygens mijn held', aldus Icke. In 2005 verscheen eerder van zijn hand *Christiaan Huygens in de onvoltooid verleden toekomstige tijd*, waarin hij zichzelf de vraag stelde wat de

titaan Huygens tegenwoordig zou hebben kunnen doen voor de huidige natuurkunde. Door hem te vergelijken met andere grote wetenschappers uit de zeventiende eeuw en zijn genialiteit aan de hand van verschillende voorbeelden toe te lichten en vanuit verschillende perspectieven te benaderen, bewijst Icke in *De ruimte van Christiaan Huygens* opnieuw hoe modern Huygens is.

Christiaan Huygens, zoon van de beroemde Constantijn Huygens (1596-1687), staat in het Nederlandse geheugen gegrift als de uitvinder van het slingeruurwerk, maar hij was veel meer dan dat. Huygens was medeoprichter van de *Royal Society*,

ontdekte de ringen van Saturnus en de maan Titan, en formuleerde als eerste de wetten voor de elastische botsing en de middelpuntvliedende kracht in de mechanica. Hij was een groot wetenschapper, maar in tegenstelling tot vele vakgenoten als Newton en Einstein is hij buiten de wetenschap vrijwel onbekend. Ondanks dat hij zich zeer bewust was van zijn genialiteit, was hij zeer bescheiden en pronkte hij niet met zijn kennis. Zo deed hij veel opzienbare ontdekkingen, maar desondanks publiceerde hij bijna niets. Icke laat in dit werk zien hoe de wetenschap sinds de dagen van Huygens werkt, en door hem bovendien in de context van zijn tijd en verschillende perspectieven te plaatsen, laat hij tevens zien wat er zo bijzonder was aan de tijd waarin Huygens leefde. Ondanks het feit dat Icke geen historicus of psycholoog is, wat hij zelf overigens meerdere malen benadrukt, zet hij mijns inziens opvallend goed uiteen waarom wij Christiaan Huygens als een van Nederlands grootste wis-, natuur- en sterrenkundige, uitvinder en schrijver zouden moeten herinneren. Met dit boek wilde Icke een ondergewaardeerd wetenschapper de eer geven die hem toekomt, door zijn bijzondere bijdrage aan de wetenschap te belichten, en zijn filosofische boodschap te verspreiden. Daarin is Icke naar mijn mening goed geslaagd.

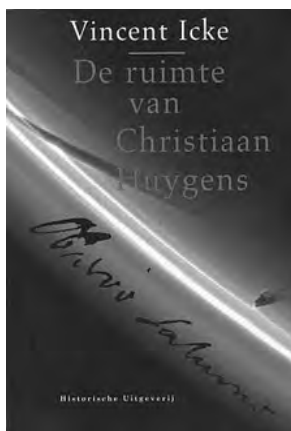
De auteur veronderstelt van de lezer wel enige natuurkundige kennis, maar dankzij de vele praktische

voorbeelden en het eigentijdse taalgebruik weet Icke zijn boodschap duidelijk over te brengen. Zijn taalgebruik valt soms misschien uit de toon; zo beschrijft hij de geleerde Mersenne als een soort 'weblog' of 'Wikipedia *avant la lettre*', en spreekt hij over 'we gaan even Mersenne downloaden'. Toch maakt hij hiermee, en met de vele tekeningetjes, het boek toegankelijk voor een breed publiek. Dankzij de vergelijkingen worden lastige natuurkundige problemen bovendien helder en daarmee sluit het boek goed aan bij de hedendaagse lezer. Zo toont Icke de meest fundamentele zaken uit de klassieke mechanica door deze in de cultuurhistorische context te plaatsen en deze lijn door te trekken naar de abstracte natuurkunde en naar de toekomst. Wanneer het bijvoorbeeld gaat om een van Huygens' belangrijkste bijdragen, het verklaren van de voortplanting van trillingen en golven, doet Icke dit door een situatie te schetsen die voor iedereen herkenbaar en begrijpbaar is. En dat geldt ook voor de relativiteitstheorie. 'Conducteur, komt station Woerden langs deze trein?' Het is dat er in de tijd van Huygens nog geen treinen bestonden, maar over trekschuiten zei hij het wel. '*Motus inter corpora relativus tantum est*' (de onderlinge beweging van voorwerpen is evenzo relatief), en dat is de grondslag van de eerste echte relativiteitsgroeï die wij nu kennen als de klassieke mechanica. Het komt erop neer dat alleen

onderlinge posities en bewegingen van voorwerpen meetbaar zijn en alleen relatieve snelheden tellen. Daaruit volgt dan weer dat een waarnemer, die met constante snelheid in een rechte lijn beweegt, hetzelfde ervaart als wanneer hij zou stilstaan: absolute beweging bestaat dus niet en dus doet het er niet toe of je zegt 'komt station Woerden langs deze trein' of 'komt deze trein langs station Woerden', zolang de trein en het station een constante snelheid ten opzichte van elkaar hebben en de rails recht zijn.

Na een algemene introductie van Christiaan Huygens, dienstijdenbevindingen over onder meer het heelal, de evolutie en andere wiskundige berekeningen en natuurkundige verschijnselen, vergelijkt Icke zijn held met andere wetenschappers, zoals Descartes, Stevin, Leeuwenhoek, Galilei, Einstein en Newton. Ook laat hij andere auteurs aan het woord over Huygens, onder wie Johan Huizinga in *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw* en E.J. Dijksterhuis in *De mechanisering van het wereldbeeld*. Door te kijken naar de centrifugale versnelling, waarin Huygens een uitblinker was, bewijst Icke dat Huygens de grootste was die de punten van de kritische cyclus het beste in zich verenigt en

daarmee schitterende resultaten kon boeken. Iedereen kan een theorie over alles bedenken, schrijft Icke, dat is tamelijk gemakkelijk. Maar daarmee ben je er niet. Het lastige van wetenschap is niet het denken, maar het toetsen. 'Alle wetenschap begint met waarneming, wordt gestuurd door opmerkzaamheid, en krijgt vorm door vindingrijkheid.' Huygens was hierin de beste, aldus Icke. Dat Vincent Icke een groot bewonderaar is van Christiaan Huygens, blijkt werkelijk

uit iedere pagina. Het enthousiasme, dat mijns inziens in grote mate wordt opgewekt door zijn subjectieve schrijfwijze, werkt aanstekelijk. Icke is zich zeer bewust van zijn subjectieve blik. Hij zegt hierover dat hij niet onpartijdig is, omdat hij zo onbekommerd kan zeggen hoe buitengewoon mooi hij de resultaten van

Huygens vindt. 'Zou ik meer afstand nemen, dan ware het mij onmogelijk ook maar iets van dat werk uit te leggen, of de schoonheid ervan te laten zien'.

Vervolgens neemt Vincent Icke de lezer mee op een zogenaamde reis door het heelal. Dit doet hij aan de hand van Huygens' *Cosmotheoros*, 'de wereldbeschouwer'. Het is een fantasie waarin Huygens het wetenschappelijke wereldbeeld van

zijn tijd op papier zet door zijn broer Constantijn mee te nemen op een imaginaire tocht naar de maan, langs planeten en naar Saturnus. Tijdens deze fantasiereis beschrijft Huygens opvallend kritisch en levendig de diepten van het zonnestelsel en laat hij ondertussen zien dat hij niet alleen tekent wat hij ziet, maar dat hij het zonnestelsel tekent met zijn verstand, op basis van berekeningen. Aan het einde van het boek wordt duidelijk dat het *Cosmotheoros* naast een natuurkundige weergave van het heelal een vorm van verzet is tegen de gruwelheden van die tijd. Hiermee doelde Huygens op de Tachtigjarige Oorlog, de Dertigjarige Oorlog en de net gesloten Vrede van Münster.

Het algemene beeld dat Icke schetst aan de hand van de persoon Christiaan Huygens en diens bijzondere ontdekkingen, geeft je als

lezer een goed beeld van het ontstaan van de moderne natuurwetenschap zoals wij deze tegenwoordig kennen. Bovendien begin je steeds beter te begrijpen waarom Huygens zo'n goede natuurkundige was en daarmee is dit een geslaagd boek. Het valt te betreuren dat Huygens zo weinig bekendheid geniet. De werken van Huygens verwijzen naar de toekomst, want de wetenschap is nooit af. En zoals op de flaptekst van het boek vermeld staat: 'De *ruimte van Christiaan Huygens* is een lofrede op de klare geest van de wetenschap'. Daarmee is het boek een aanrader voor iedereen die geïnteresseerd is natuurkunde en sterrenkunde, maar ook voor iedere liefhebber van wetenschap en de wetenschapsgeschiedenis.

Suzan Beute

George Harinck, Herman Paul en Bart Wallet ed., *Het Gereformeerde geheugen*, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2009, ISBN 9789035133501 (gebonden), 648 pag., €39,95

De afgelopen decennia heeft het bestuderen van 'collectieve geheugens' bij sociale groepen in een warme belangstelling gestaan van historici. Hierbij werd vooral gekeken naar het ontstaan van de moderne natiestaten. De bundel *Het Gereformeerde Geheugen* wil

in deze onderzoekstraditie, in de woorden van redacteur Paul: 'het thema "religie" op de kaart zetten.' Daarvoor vat de redactie meteen een groep Nederlanders bij de horens die getypeerd zouden kunnen worden als de Nederlandse herinneraars bij uitstek. Wie zich met de geschiedenis van het gereformeerde Nederlandse volksdeel heeft beziggehouden, weet dat hier de herinnering aan het gezamenlijk verleden dag aan dag beleden, geëerd en uiteindelijk ook geëvalueerd en bekritiseerd werd. VU-socioloog en 'gereformeerdenkenner'

Dirk Th. Kuiper (die overigens ook een bijdrage leverde aan *Het Gereformeerde Geheugen*) merkte al eens op dat deze herinneringscultuur de bestudering van breuklijnen bij de gereformeerden zo bemoeilijkt. Iedere verandering werd gepresenteerd als een continuïteit, revolutie als anti-revolutie, een stap vooruit als een restauratie.

De redacteurs van *Het Gereformeerde Geheugen* zien hier echter geen moeilijkheid maar een uitdaging. In talrijke lemmata re- en deconstrueren ze de Gereformeerde herinneringscultuur. Er zijn door de redacteurs acht thema's vastgesteld (bijvoorbeeld 'Leiders', 'Breuklijnen' en 'Zelfbeelden') die elk onderverdeeld worden in vijf lemmata. Per lemma wordt een stuk gereformeerde geschiedenis verhaald en vervolgens wordt beschreven hoe deze geschiedenis door latere gereformeerden werd herinnerd. Voor deze aanpak zijn maar liefst 37 verschillende auteurs bereid gevonden een bijdrage te leveren. De achtergrond van deze auteurs is zeer gevarieerd, zodat het boek geen geschiedenis vóór en dóór Gereformeerden is geworden, maar ook geen aanklacht tegen de calvinistische traditie. Het is een betrouwbare analyse van zo'n 130

jaar herinneringscultuur.

Deze periode van 130 jaar komt tot stand wanneer men het collectieve geheugen van de gereformeerden aan laat vangen in 1834, en laat eindigen in 1960. De keuze voor deze periodisering is eigenlijk het voornaamste bezwaar tegen deze publicatie. Natuurlijk is iets te zeggen voor het beginjaar 1834, het jaar van de afscheiding uit de Nederlands Hervormde Kerk onder leiding van Hendrik de Cock.

De afgescheidenen noemden zich nog niet direct (allemaal) gereformeerd, en het belangrijkste gereformeerde kerkgenootschap, De Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) zouden pas na Abraham Kuypers Doleantie van 1886 ontstaan. Maar toch werden in de periode 1834-1892 belangrijke fundamenteen gelegd voor het gereformeerde geheugen (zie hiervoor ook de talrijke lemmata in het boek die handelen over de periode 1834-1892). Het probleem zit meer aan het einde van de periode. Waar de periode 1892-1940/5 het zwaartepunt van de studie vormt, komen de naoorlogse jaren er vrij bekaaid vanaf. De keuze om te stoppen bij 1960 is niet zonder (negatieve) gevolgen.

In de jaren zestig traden binnen de Gereformeerde Kerken in Nederland,

diverse confessionele organisaties als vakbonden en onderwijsinstellingen, en de Anti-revolutionaire Partij grote veranderingen op. In deze kringen was er sprake van een vernieuwing die gericht was op méér Bijbelkritiek, méér openheid en een linkere koers in de politiek. Omdat deze veranderingen in het perspectief van de redacteurs dus ná het vastgestelde 'eindpunt' van het gereformeerde geheugen vallen, worden ze door de auteurs veelal afgeschilderd als afbrokkeling van het gereformeerde geheugen. Het zou vruchtbaarder geweest zijn om hier niet zoveel aandacht te besteden aan de breuken, maar om ook naar de continuïteit van het Gereformeerde geheugen te kijken. Enkele belangrijke figuren binnen de GKN en de ARP zouden zo ook beter uit de verf gekomen zijn. Anti-revolutionaire voormannen als W.P. Berghuis (partijvoorzitter van de ARP van 1956-1968) en J.A.H.J.S. Bruins Slot (voorzitter van de Tweede Kamerfractie van 1956-1963) en theoloog G.C. Berkouwer (hoogleraar aan de VU van 1940-1973) worden in *Het Gereformeerde Geheugen* beschreven als vernieuwers, als afwijkend van de traditie. Het frappante is echter, dat zij *zichzelf* wel degelijk als echte gereformeerden bleven herinneren. Dat de ontwikkelingen van de jaren zestig in het lemma over Abraham Kuiper worden samengevat als 'revolte tegen de vaders' doet dan ook geen recht aan deze complexe

en bijzondere geschiedenis. Een beschouwing van deze tumultueuze jaren had zeer fascinerend kunnen zijn, aangezien hier de grillige werking van het geheugen zichtbaar wordt. Dit had ook volstrekt duidelijk kunnen maken hoezeer een herinnering iets in het *heden* is, en niet zozeer het terughalen van het *verleden*. Dat had sommige lemmata ten goede kunnen komen.

Op zich had de keuze voor deze periodisering nog niet onoverkomelijk hoeven zijn. De inleidingen van de redacteurs op de verschillende thema's (die op hun beurt telkens vijf lemma's bevatten) zijn iedere keer goed en hoopgevend: zij geven blijk van een duidelijke interesse voor een grondige analyse van het collectief geheugen. Tevens maken ze gebruik van een aantal relevante begrippen van een geschiedtheoretisch niveau, zoals 'vadermetaforen', 'herinneringsmanagers', 'identiteitspolitiek' en '*founding documents*'. De verwachtingen die deze inleidingen scheppen, worden echter niet overal ingelost. Meer auteurs hadden buiten de gebaande paden moeten treden door collectieve herinneringen kritischer te beschouwen, en zij hadden een scherper onderscheid moeten maken tussen verleden (wat er 'echt' is gebeurd) en herinnering (de voorstelling van het verleden die het heden moest legitimeren, verwerpen, verklaren, etc.). De lemmata die aan dit euvel lijden zijn weliswaar informatief, maar

minder vernieuwend, omdat ze geen herinneringen pogen te ontmaskeren en geen bestaande historiografische beelden corrigeren.

Het is te verwachten dat in een omvangrijke bundel als deze niet alle artikelen even aansprekend zijn, en er zijn natuurlijk ook positieve uitzonderingen. Het thema 'Leiders' is bijvoorbeeld in zijn geheel goed geschreven, en ook lemma's als 'Modernisme' en 'Sprekende Slang' zijn erg interessant. Het synodebesluit uit 1926 over de slang die echt gesproken zou hebben, zo laat Koert van Bekkum zien, werd in het gereformeerde geheugen 'een symbool van bekrompenheid, dan wel doorgeschoten rationaliteit', afhankelijk van het 'soort' gereformeerden. En in 'Modernisme' voert C.M. van Driel de theoloog G.C. Berkouwer ten tonele, die als hoogleraar vrijzinnige studenten de ruimte liet. Berkouwer kreeg te horen dat hij het modernisme uit de negentiende eeuw de GKN binnen had gehaald. Scherven van het verleden werden in beide kwesties tot belangrijke eikpunten voor het heden, en ontwikkelden zich uiteindelijk zelfs tot (bijna inhoudsloze) abstracties die naar behoeven konden worden aangewend. Het is in dergelijke lemmata dat het doel van *Het Gereformeerde Geheugen* het beste wordt gediend.

Al met al moet deze publicatie

gewaardeerd worden als een eerste poging om de gereformeerde herinneringscultuur onder de aandacht te brengen. De doelstelling van redacteur Paul mag geslaagd heten: het thema religie als collectieve herinneringscultuur staat op de kaart. Tegelijk is echter ook duidelijk dat hierover het laatste woord nog niet gesproken is: te veel lemmata gaan hiervoor niet diep genoeg op de onderwerpen in.

Overigens kan ook nog een geheel andere conclusie getrokken worden. Wie *Het Gereformeerde Geheugen* niet leest als een boek dat grenzen moet verleggen, en wie geen doorgewinterd specialist in calvinistische geschiedenis is, heeft er een uitstekende introductie in Gereformeerde geschiedenis in. Het is haast onwaarschijnlijk hoe compleet het werk is, en de korte lemmata maken het zeer leesbaar voor de relatieve leek. Deze wordt overstelt door de veelkleurigheid van de Gereformeerde wereld: haar voormannen – van bevindelijk tot vrijzinnig- haar paradoxale breuklijnen – telkens voorgesteld als een terugkeer naar de basis – haar vijandbeelden en nog veel meer. Daarbij dringt de vraag zich op (wellicht had die de conclusie van de bundel moeten zijn): bestaat er wel een Gereformeerde geschiedenis die *geen* herinneringsgeschiedenis is?

Marijn Parmentier